

سکه‌های محمد شاه قاجار در استرآباد

■ آرش امینی
پژوهشگر و عضو هیات علمی
دانشگاه گلستان

سکه‌ها از محکم‌ترین و معتبرترین اسناد تاریخی، فرهنگی و هنری هر منطقه و کشور به شمار می‌آید و در صورتیکه محل ضرب و تاریخ ضرب در روی سکه‌ها مشخص باشد، ارزش و اعتبار این اسناد بیشتر خواهد شد. در سلسله قاجاریه محمد میرزا پسر بزرگ عباس میرزا ولیعهد فتحعلی شاه است که در سال ۱۲۲۲ق در ارگ علیشاه تبریز پا به عرصه وجود نهاد. او در سال ۱۲۳۹ق حکمران همدان شد و در سال ۱۲۴۸ق در لشگر کشی پدرش عباس میرزا به خراسان و هرات همراه او بود. محمد شاه (تصویر ۱) در اول شوال ۱۲۵۰ق در تهران تاج‌گذاری نمود و ششم شوال ۱۲۶۴ق در قصر محمدیه در غرب تجریش در ۴۲ سالگی به بیماری نقرس از دنیا رفت.

تصویر ۱- پرتره نقاشی شده محمد میرزا (محمد شاه)

علت اصلی انتخاب محمد میرزای قاجار به عنوان پادشاه، حمایت روس‌ها بود که بر اساس عهدنامه ترکمنچای پادشاهی در خاندان عباس میرزا را تضمین کرده بودند. محمدشاه خطاط ماهری بود. بررسی و تحلیل احوال محمدشاه نشان می‌دهد به احتمال قریب به یقین باید افکار صوفی مابانه او را بیشتر در تأثیر افکار میرزا آقاسی صدر اعظم و مراد او جستجو کرد.

■ سکه‌های مسی:

سکه‌های مسی عمدتاً توسط حاکمان محلی ضرب شده‌اند و عموماً فاقد نام پادشاه هستند. تاریخ ضرب بسیاری از آنها به دلیل فرسودگی یا دلایل دیگر مشخص نیستند. ارزش نسبی آنها پیوسته در تغییر بوده، طبقه‌بندی آنها بر مبنای سلسله‌های سلطنتی غالباً ناممکن است و به دلیل اینکه در برابر عوامل طبیعی آسیب‌پذیر هستند، به تدریج مخدوش شده و گاهی بعد از یک دوره رواج جمع‌آوری و ذوب می‌شدند. در فلوس مسی استرآباد (تصویر ۲) در سمت راست و زیر کلمه فلوس استرآباد اعداد ۱۲ کاملاً واضح و بعد از آن عدد ۵ با ساییدگی و به صورت نیمه واضح قابل مشاهده و چهارمین عدد کاملاً محو شده است. اگر عدد ۵ را در جلوی ۲ و بخش صدگان محتمل بدانیم، تاریخ ضرب سکه در زمان محمدشاه و اگر اعداد ۱۲ را قطعی بدانیم ضرب سکه در محدوده‌ی آغا محمدشاه - فتحعلی‌شاه - محمدشاه و یا ناصرالدین‌شاه خواهد بود که مجموعاً سبک فلوس‌های ضرب شده مسی قاجاری را از ابتدا تا میانه سلسله قاجاریه برای ما مشخص می‌کند.

تصویر ۲- فلوس استرآباد، احتمالاً ۱۲۵۴ با تصویر دو گوزن به دنبال یکدیگر، ۷/۴ گرم

پس از به تخت‌نشینی محمدشاه برخی از خاندان قاجار از جمله برادران عباس میرزا از انتخاب وی توسط فتحعلی شاه به سلطنت ایران ناراضی بودند. در این دوره پانزده ساله حکومت محمد شاه قاجار، عباس‌خان، محمد ناصرخان و سلیمان خان سه حاکمی بودند که با توجه به فرمان‌های محمدشاه به حکمرانی استرآباد رسیده‌اند و محمدشاه در زمان عباس‌خان برای تنبیه متمردان گوگلان و میوت به ولایت گرگان و اترک سفری نیز داشته است. فلوس فوق (تصویر ۲) احتمالاً توسط یکی از سه حاکم استرآباد ضرب شده است.

علاوه بر ضرب فلوس توسط حاکمان محلی، با قالب سکه‌های نقره سکه‌ای از جنس مس یا مس به همراه مخلوط آلیاژهای دیگر نیز در استرآباد سکه‌ای ضرب شده (تصویر ۳) که وزن آن ۴/۳۶ گرم یعنی حدود یک گرم از سکه‌های نقره یک قرانی ضرب شده مشابه در سال‌های ۱۲۵۵ تا ۱۲۶۴ (جدول ۱) کمتر است که این کمبود وزن سکه مسی در مقایسه سکه نقره با قالب مشابه را می‌توان به وزن مخصوص کمتر مس نسبت به نقره نسبت داد.

تصویر ۳ - سکه مسی ضرب دارالمومنین استرآباد که با قالب سکه نقره تیپ حاشیه گلبرگی مشابه است.

■ سکه‌های نقره:

بررسی سکه‌های نقره محمدشاه نشان می‌دهد از عبارات دهان پرکن و دور از واقعیت فتحعلی‌شاه کمتر استفاده شده است و بیشتر سکه‌ها با عبارت شاهنشاه انبیا محمد ضرب گردیده است (تصاویر ۳ تا ۵). اوزان سکه‌های محمدشاه در دوره پانزده ساله سلطنت ۴ بار تغییر کرد (جدول ۱) که نشانه عدم ثبات و تغییر مکرر در سیستم مالی کشور می‌باشد.

جدول ۱- اوزان سکه‌های نقره محمدشاه در دوره پانزده ساله سلطنت

۱۲۵۵ تا ۱۲۶۴		۱۲۵۲ تا ۱۲۵۵		۱۲۵۱ تا ۱۲۵۲		۱۲۵۰ تا ۱۲۵۱	
وزن	سکه	وزن	سکه	وزن	سکه	وزن	سکه
۰/۵۳ گرم	دو شاهی	۰/۷۲ گرم	دو و نیم شاهی	۰/۶۳ گرم	دو شاهی	۰/۸۶ گرم	دو شاهی
۱/۳۴ گرم	پنج شاهی	۱/۴۴ گرم	پنج شاهی	۱/۵۸ گرم	پنج شاهی	۱/۷۲ گرم	پنج شاهی
۲/۶۴ گرم	ده شاهی	۲/۸۸ گرم	ده شاهی	۳/۱۶ گرم	ده شاهی	۳/۴۵ گرم	ده شاهی
۵/۳۷ گرم	یک قران	۵/۷۶ گرم	یک قران	۶/۳۳ گرم	یک قران	۶/۹ گرم	یک قران
۱۰/۷۵ گرم	دو قران	--	دو قران	۱۲/۶۷ گرم	دو قران	--	دو قران

در سال ۱۲۵۵ در مقایسه با واحدهای پولی بین المللی، هر قران نقره محمدشاه حدوداً ارزشی معادل یک شلینگ داشت. از سال ۱۲۶۰ ق در دستگاه حکومتی رسم فروختن مناصب دولتی رواج بیشتری پیدا کرد که این امر نشانه ورشکستگی مالی کامل دولت بوده و شواهد نشان می‌دهد در سال ۱۲۶۲ به ندرت درآمدی از ایالات به مرکز می‌رسید و پرداخت‌های دولتی عمدتاً به شکل برات و حواله بود و اوج تاثیر خالی بودن خزانه در انتهای حکومت محمدشاه سبب شد که ناصرالدین شاه مجبور شود پس از فوت پدرش محمدشاه برای حرکت از تبریز به تهران و رسیدن تاج و تخت از بازگازنان تبریزی پول وام گرفته و عازم تهران شود.

در بین سال‌های ۱۲۵۵ تا ۱۲۵۷ ق از ضرب‌خانه استرآباد نمونه‌های یک قران در دو تیپ باقی مانده است. تیپ اول (تصویر ۴) که آن را می‌توانیم تیپ حاشیه گلبرگی نام‌گذاری نماییم، در یک روی سکه عبارت ضرب دارالمومنین استرآباد و در زیر حرف ب تاریخ ضرب ۱۲۵۵ مشخص است و در روی دیگر سکه عبارت شاهنشاه انبیا محمد مشخص است. تزیینات حاشیه گلبرگی در هر دو روی سکه در حاشیه‌های خارجی نمایش داده شده است.

تصویر ۴- یک قران ضرب دارالمومنین استرآباد، سال ۱۲۵۵، تیپ حاشیه گلبرگی

در تیپ دوم که آن را تیپ حاشیه خورشیدی نامگذاری نموده‌ایم و به تشعشع پرتوهای خورشید شباهت دارد (تصویر ۵)، در یک روی سکه عبارت ضرب دارالمومنین استرآباد و در زیر حرف ب تاریخ ضرب ۱۲۵۷ مشخص است و در روی دیگر سکه عبارت شاهنشاه انبیا محمد مشخص است و وزن این سکه ۵/۳۶ گرم است که با وزن یک قرانی درج شده در جدول ۱ مطابقت دارد. دلیل اینکه تصویر واحدهای پولی نقره کمتر از ۱ قرانی و ۲ قرانی ضرب استرآباد نمایش داده نشده به این علت است که مستقیماً تصویری از آنها در دسترس نبوده ولی احتمال دارد در آینده نمونه‌هایی از این واحدهای پولی ضرب شده در استرآباد معرفی شود.

تصویر ۵- یک قران ضرب دارالمومنین استرآباد، سال ۱۲۵۷، تیپ حاشیه خورشیدی

■ سکه‌های طلا:

در دوره محمدشاه ۱۲ شهر ایران مجوز ضرب سکه‌های نقره (جدول ۲) را داشته‌اند و از این شهرهای دوازده‌گانه فقط ۷ شهر تهران، اصفهان، تبریز، مشهد، رشت، شیراز و همدان مجوز ضرب سکه‌های طلا را داشته‌اند. با توجه به اینکه دوره پادشاهان قبل از محمدشاه و بعد از آن در زمان‌های فتحعلی‌شاه و ناصرالدین‌شاه در استرآباد سکه‌های طلا ضرب شده است، دلیل عدم صدور ضرب مجوز سکه طلا در این شهر مبهم و با علامت سوال همراه می‌باشد.

جدول ۲ - ضرابخانه‌های دارای مجوز ضرب سکه‌های طلا و نقره در دوره محمدشاه

ضرابخانه‌های دارای مجوز ضرب طلا	• تهران، اصفهان، تبریز، مشهد • رشت، شیراز و همدان
ضرابخانه‌های دارای مجوز ضرب نقره	• ۷ ضرابخانه دارای مجوز ضرب سکه‌های طلا + استرآباد، کرمان، یزد، طبرستان و کرمانشاهان

■ نتیجه‌گیری:

در ضرابخانه استرآباد در دوره سلطنت محمدشاه قاجار سکه‌های مس و نقره ضرب شده است ولی مجوز ضرب سکه‌های طلا در این دوره از سوی حکومت مرکزی صادر نشده است. نمونه‌های سکه‌های نقره ضرب شده از نظر واحد وزنی ۴ بار دچار تغییر شده‌اند و تیپ سکه‌ها در زمان محمدشاه نسبت به سکه‌های ضرب شده در زمان فتحعلی شاه و ناصرالدین شاه تنوع کمتری داشته و نوشته‌های روی سکه فاقد القاب پرطمطراق و دهن پرکن پادشاهان ماقبل و مابعد است که آن را می‌توان به افکار صوفی مابانه و درویش منشی این پادشاه نسبت داد.

■ منابع:

- رجایی، رحمت الله ۱۳۹۵، استرآباد در دوره قاجار، دانشنامه گلستان، جلد ۱، موسسه فرهنگی میرداماد، صفحه ۱۷۰ تا ۱۹۳.
- شهبازی فرهانی، داریوش، ۱۳۸۰، تاریخ سکه (دوره قاجاریه)، انتشارات بورک‌هی. ۲۲۴ صفحه.
- علاالدینی، بهرام، ۱۳۹۱، سکه‌های مسی ایران، فلوس‌های دوره‌های صفوی تا قاجار، انتشارات یساوی، ۱۵۸ صفحه
- وثیق، منصوره، ۱۳۸۷، دنائیر سیر دینار در تاریخ پولی ایران، انتشارات ستوده، ۲۷۲ صفحه.